

Глава 18 Англія

§ 1. Становлення держави

Становлення феодальної держави і права в Англії відбувалося в декілька етапів:

1) розклад родового устрою на Британських островах у місцевих бритів і кельтів, римська колонізація (I століття до н. е. - IV століття н. е.);

2) завоювання й асиміляція Британії германськими племенами - англосаксами (звідси нова назва країни - Англія) - V-XI століття;

3) завоювання Англії французькими баронами - вихідцями з Пів-нічної Франції (Нормандії) на чолі з Вільгельмом I (Завойовником), етнічна і політична асиміляція, остаточне оформлення національної англійської держави - 1066 рік - XIII століття.

Історію феодальної держави в Англії відзначає низка таких особливостей.

Етнос (нація) формується в результаті ряду завоювань та асиміляції населення. Корінні жителі - брити і кельти - у V-VI столітті завоюються германомовними англами і саксами, частково знищуються, а частково асимілюються. Після цього тут формуються ранньофеодальні англосакські королівства. Але у 1066 році розпочинається нове завоювання - нормандці й англосакси частково знищуються, частково асимілюються із завойовниками. На основі синтезу мов (кельтської, германської, французької) формується англійська мова.

Вільгельм I (Завойовник) та його наступники, ставши королями Англії, зберегли за собою свої володіння у Франції (Нормандія) і, більш того, посягання на французький трон. На цій підставі відбувалися численні війни за фамільні французькі інтереси англійських королів. Населення Англії не було зацікавлене у війнах. Це з самого початку породило незгасні суперечності між королем і нацією, що призвело до появи Великої хартії вольностей 1215 року, а потім і до англійської буржуазної революції. Цей урок історії в майбутньому було враховано англійцями: в Акті про уложення 1701 року парламент постановив, що «якщо королем Англії буде особа, народжена поза межами Англії, Шотландії та Ірландії, то англійський народ не зобов'язаний воювати за її інтереси».

Барони, що завоювали Англію на чолі з Вільгельмом I, знаходилися у ворожому середовищі англосаксів, що примушувало їх триматися більш згуртовано навколо свого короля. У свою чергу Вільгельм I роздавав землі власним баронам з таким розрахунком, аби ніхто з них не міг набути більшого впливу в окрузі. Все це значно зміцнювало становище королівської влади в Англії і, на відміну від Франції та Німеччини, перешкоджало феодальному роздрібненню країни. Сильні позиції королівської влади в Англії - характерна риса її історії. Це сприятиме поряд з іншими чинниками формуванню станово-представницької монархії та парламенту.

Формальне право в Англії було представлено ранньофеодальними «варварськими», англосаксонськими «правдами»: «Правдою Етельберта» королівства Кент (VI-VII століття), «Правдою Іне» королівства Вессекс (VII століття), загальноанглійською «Правдою Альфреда Великого» (IX століття), «Законами Етельстана» 940 року (онука Альфреда Великого) тощо. Характерним для цих «правд» було поступове відповідно до феодальних відносин витискування звичаєвого права королівським законодавством. Так, «Правда Етельберта» фіксує в основному санкції за крадіжки та вбивства. За крадіжку церковного майна встановлюється штраф у 12-кратному розмірі, майна єпископа - 11-кратному, священника або короля - 9-кратному, диякона - 6-кратному, клірика та вільної людини - 3-кратному. Своєрідним було «покарання» за викрадення чужої дружини. У статті 31 «Про чужу дружину» проголошувалося: «... нехай придбає нову і приведе до чоловіка». Вбивство каралося, як і в Салічній правді, вергельдами від 100 до 6 шилінгів залежно від соціального статусу вбитого. «Правда Іне» забороняє працювати в неділю, встановлює за крадіжку обернення в рабство всієї родини крадія, за ухилення від походу - 120 шилінгів і втрату землі. «Правда» Альфреда Великого діє вже по всій Англії і спрямована на охорону феодальних відносин, що формуються. Так, за порушення присяги васалом встановлюється покарання у вигляді 40 днів королівської в'язниці. Вбивство того, хто чинив опір при цьому, не передбачало вергельду. Замах на господаря (глафорда) карався смертною стратою, крадіжка церковного майна - відсіканням руки.

Закони Етельстана являють собою розлогу кодифікацію, спрямовану на закріпачення селян, охорону життя феодалів. Вони широко застосовують смертну кару та членушкодження. Становить інтерес анонімний збірник X століття «Про права і обов'язки», який містить феодальне звичаєве право і перелік селянських повинностей. Васал (тен) був зобов'язаний за одержаний феодалом ходити в похід, споряджати судна, брати участь у будівництві укріплень, ремонтувати мости, організовувати для сеньйора полювання, брати участь в охороні короля, забезпечувати мир, роздавати подаяння та допомагати церкві.

Селяни-геніти сплачували господареві (панові) оброк: одну свиню за рік випасання, працювали на панщині; виконували їздову повинність, ремонтували шляхи, пригощали господаря (глофарда), охороняли його. Консетли оброків не сплачували, але кожен понеділок протягом року працювали на господаря, а у період жнив - три дні на тиждень. Гебури виконували панську роботу: протягом року вони два дні (а під час збирання врожаю - три дні) на тиждень працювали на пана. За це вони одержували від глафорда двох волів, одну корову, шість овець, сім акрів землі, інвентар та оздоблення для будинку. Але все це майно після смерті гебура поверталось панові.

Після завоювання Англії норманами у 1066 році за розпорядженням Вільгельма I було проведено суцільний перепис земель, феодальних манорів та селян («Книга страшного суду»). Цей докладний перепис становив документ, на підставі якого розглядалися всі земельні позови і суперечки, він же істотно погіршив становище селян в Англії.

Реформи Генриха II в Англії. Правління Генриха II Плантагенета (1133-1189 роки) позначилося найважливішими реформами у галузі управління та суду. Під владою Генриха II перебували не тільки Англія, а й і значні володіння у Франції. Досягши влади після тривалого між-феодального розбрату (1135-1153 роки), король розпускає наймані баронські загони і, спираючись на підтримку городян та вільного селянства, вдається до заходів, які зміцнюють централізовану владу. Аби бути незалежним від баронів, Генрих II замінює лицарську службу «щитовими грошима». Асизою про озброєння (1181 рік) він зобов'язав усіх вільних людей мати зброю, щоб у разі необхідності вони могли нести службу в війську короля.

Суттєве значення для розвитку права в Англії мала судова реформа Генриха II. Вона закріпила право короля втручатися у справи, які розглядалися в куріях можновладних феодалів. Королівський суд із суду надзвичайного перетворюється на

загальнодержавний суд за всіма категоріями справ. З цією метою було введено інститут роз'їзних королівських суддів. Постановою 1176 року (Нортгемптонські асизи) впорядковується організація роботи таких судів. Усю країну було по-ділено на шість судових округів, для об'їзду яких призначалися 18 суддів-ревізорів (надалі їх кількість було збільшено). Роз'їзні судді головували у судах графств, перетворюючи їх тим самим на королівський суд. У таких засіданнях брали участь 12 представників з повно-правних громадян. Було істотно змінено порядок вирішення земельних суперечок. До того вони вирішувалися судовими поєдинками. Генрих II увів правило, відповідно до якого ці справи стали вирішуватися через присяжних засідателів в кількості 12 місцевих «поважних» людей під головуванням королівського юстиціарія. Такий порядок захищав земельні інтереси дрібних лицарів від посягань могутніх феодалів. Аналогічний порядок було введено Генрихом II для розгляду карних справ. У 1166 році він видав Кларендонську асизу, якою керувалися роз'їзні судді і відповідно до якої велось розслідування карних справ «зادля охорони миру і підтримання справедливості». Засідання про-ходили за участю 12 представників від кожної сотні (територіальні округи, на які поділялися графства) і чотирьох представників від кож-ного села. У Нортгемптонській асизі (1176 рік) розширюється коло карних справ, які розглядаються за участю присяжних засідателів. Розслідування здійснювалося за участю 12 лицарів, а в разі їхньої від-сутності - 12 вільними повноправними людьми сотні і чотирма пред-ставниками від кожного села.

Королівські постанови (асизи) обмежували застосування ордалій у судовому процесі. Надалі судовий процес удосконалюється за часів правління короля Ричарда I й особливо за часів правління Якова Безземельного у зв'язку з прийняттям Великої хартії вольностей 1215 року.

---

§ 2. Велика Хартія вольностей 1215 року

Перша Хартія вольностей з'явилася в Англії за часів правління Генриха I (1068-1135 роки), молодшого сина Вільгельма Завойовника. Незаконно захопивши владу, оминувши Роберта Нормандського і потребуючи підтримки баронів, він дарував їм Хартію вольностей, гарантуючи в ній права і привілеї баронів. Другу в даній черзі Велику Хартію вольностей 1215 року було прийнято під час зіткнення між королем Англії Іоанном (Джоном) Безземельним, з одного боку, і ба-ронами, городянами і провінційним

дворянством - з другого.

Більшість статей Хартії регулювали васально-ленні відносини. У них підтверджувалися права баронів. Встановлювалися суми релъе-фу (виплата васалів на користь короля), порядок його одержання. Ви-плати королівських васалів обмежувалися феодалними звичаями (викуп короля з полону, грошова допомога під час посвячення його старшого сина в лицарі і на весілля старшої доньки). Закріплювалося право передавання землеволодіння у спадок. Регламентувався порядок ленного опікунства: опікун повинен був зберігати володіння і міг одержувати з нього прибуток. Визначалася підсудність баронів тільки суду рівних, тобто вони виводилися з-під юрисдикції королівських судів. Суперечки щодо землеволодіння підлягали розгляду сеньйоральних судових курій.

Васальні стосунки між баронами і лицарями регулювалися відповідно до аналогії із зобов'язаннями баронів стосовно короля. Заборонялося силувати лицарів до несення більшої служби, ніж передбачалося відповідно до звичаю.

Статті Хартії щодо прав городян і купців закріплювали стародавні вольності і звичаї городян. Купці одержували право вільного пересування і торгівлі. Встановлювалася єдина міра довжини і ваги.

У Хартії виділяються політичні статті. Передбачалося створення ради з 25 баронів для контролю за королівською владою, а також Великої ради королівства з королівських васалів. Рада королівства наділялася фінансовими повноваженнями: «щитові гроші» на утримання армії та інші додаткові збори могли збиратися тільки за згодою ради.

Надзвичайного значення для англійської правової системи мали статті, присвячені королівському судочинству. Вони обмежували свавілля чиновників. Заборонялося залучати до судової відповідальності лише на підставі усної заяви і без свідків. Арешт, тюремне ув'язнення, проголошення поза законом, вигнання або позбавлення володарювання допускалися тільки на підставі вироку, постановленого судом рівних відповідно до законів держави. На посади суддів, констеблів, шерифів та бейліфів могли призначатися виключно особи, які знали і виконували закони. Заборонялися довільні і завищені судові збори.

Велика хартія вольностей увійшла в історію як перший конституційний акт, який має значення для сучасного англійського конституціоналізму. Статті Хартії щодо контрольних і дорадчих функцій Ради королівства підготували правову базу для англійського парламенту. Але найбільше відомі статті, які гарантували вільному населенню Англії недоторканність особи і справедливість правосуддя. При вивченні Великої хартії вольностей 1215 року перш за все слід звернути увагу на її статті 12 і 14, які стали правовою основою майбутнього англійського парламенту.

---

§ 3. Ранньофеодальна монархія в Англії

Корінне населення Англії - кельти в 40-х роках н. е. потрапили у залежність від Римської імперії. На зміну римлянам, які покинули цю територію в IV столітті н. е., прийшли германські племена - англи, сакси і юти. Місцеві жителі та їхні загарбники виявилися на одному рівні розвитку - стадії розпаду родового устрою, яка завершилася в VII столітті утворенням семи мініатюрних держав.

Їхнім основним населенням були вільні селяни-общинники - керли. Вони володіли значними земельними наділами без права заповіту або продажу, брали участь у народних зборах різних рівнів та в органах самоврядування.

Селяни, що розорилися, переходили до напіввільних - летів. По-дальший розклад родових відносин призвів до появи і слуг - рабів. Еліту суспільства становила родова знать - ерли.

Пам'ятки права VII-IX століть зафіксували особливе правове становище королівських дружинників - танів. Ними ставали як ерли, так і керли. Підставою зарахування до королівських дружинників був земельний наділ певного розміру. За службу дружинники одержували у власність общинні землі із селянами, що проживали на них. Нові власники з часом одержали повну владу над цими володіннями і стали називатися граффордами (пізніше лордами, сеньйорами або панамі).

IX-XI століття в історії Англії стали періодом формування васаль-них відносин і залучення вільних селян до поземельної залежності. Цьому всіляко сприяла і християнізація англосаксів, яка розпочалася 597 року. Незважаючи на те що церква з моменту її появи сприяла по-силенню королівської влади, вона ніколи не звільнялася від повинностей на користь держави, хоча і була одним із великих феодалів.

Держави англосаксів були однотипними. З погляду адміністративно- територіальних відносин вони поділялися на округи, сотні, а з початком IX століття - і на графства. Управління цими територіальними одиницями здійснювалося на принципах самоврядування.

Поступово народні збори всіх рівнів потрапляють у залежність від родової знаті, тільки представники якої могли бути керівниками на-родних зборів. Народними зборами графства керував вибірний олдер- мен, його з часом замінив королівський намісник - шериф.

У 829 році на території Англії створюється єдина ранньофеодаль-на держава. Об'єднанню сприяв процес феодалізації, який передбачав посилення центральної влади з метою більш ефективного придушення спротиву селян, які потрапляли в залежність, а також активізація зо-внішніх супротивників, переважно данців, які на початку XI століття навіть установили свою владу над Англією. Король Кнут (1016-1035 роки) був одночасно королем Англії, Данії та Норвегії.

В об'єднаній державі король змушений був ділити владу з радою «мудрих» - уітаногемотом - зборами світської і духовної знаті. Все ж таки об'єднання країни дозволило королю піднятися над знаттю. Королівський двір поступово перетворився на центр управління краї-ною. Цьому певною мірою сприяло введення прямого податку на користь короля, за рахунок якого останній відкупався від нападів данців. «Данські гроші» призвели до швидкого розорення вільних. Уже в X сто-літті всім, хто не міг відповідати за себе в суді, було наказано знайти собі покровителя - лорда (примусова комендація). У цей же час з' являється й інститут заступництва - за людину в суді могли заступи-тися його лорд і не більше 12 вільних громадян.

У 1066 році Англія зазнала нового нападу, але вже з боку норманів. Вільгельм

Завойовник заклав основи подальшої феодалізації англійського суспільства. Король проголосив себе верховним володарем усієї території Англії, забезпечивши тим самим владу над феодалами. У короля сконцентрувалася законодавча, судова і військова влада.

Посилювало централізацію держави й упорядкування системи оподаткування. В 1086 році в Англії було проведено перепис населення. У «Книзі Страшного суду» зафіксовано становище кожного англійця, обсяг його власності і розмір податку, який він сплачував. За даними перепису, більшу частину селян уже було закріпачено. Так звані вілани на підставі умовного утримування користувалися землею лорда. З метою дбайливого ставлення до неї земельний наділ міг передаватися у спадок.

У той час в Англії існувала також значна частина вільних селян, особисті і майнові права яких захищалися королівськими судами і загальним правом. У такий самий спосіб захищалися права та інтереси дрібних лицарів і городян.

Після норманського завоювання центром управління країною стала Королівська курія - дорадчий орган, до складу якого входила світська і духовна знать. Курія поділялася на Велику раду, яка скликала декілька разів на рік, і постійно діючу Малу курію (прообраз уряду). До складу курії входили найвищі посадові особи: канцлер - керівник королівської канцелярії; камерарій - керівник землями і майном короля; маршал - командувач військом тощо.

При Генрихові I (1100-1135 роки) Малу курію було поділено на власне Королівську курію, яка зосередилася на судово-адміністративній діяльності, і Лічильну палату (Палату «шахової дошки»), яка контролювала фінансові справи держави.

Подальшому зміцненню центрального апарату і місцевих органів королівської влади в особі шерифів сприяли реформи Генриха II (1154-1189 роки). Він змінив військову повинність васалів «щитовими грошима» і зміг сформувати найману армію. У надзвичайних умовах передбачалося скликати ополчення з вільних. Ця категорія населення була зобов'язана придбати зброю відповідно до свого матеріального становища. У воєнний час ополчення мало утримуватися за рахунок держави.

Найсуттєвішими були перетворення у сфері судочинства. Право-суддя було основним джерелом доходу короля. Відповідно до королів-ських указів (Велика і Кларендська асизи 1166 р.) було розширено королівську юрисдикцію щодо цивільних і карних справ. Будь-який вільний, сплативши певну суму грошей, міг розраховувати на розгляд чи перегляд своєї справи у королівському суді. Цей суд був інквізицій-ним. Маноріальний суд (суд феодала), як правило, розглядав справи на підставі ордалії або поєдинку. Роз'їзні судді або шерифи до розгляду справи проводили розслідування, яке спочатку свідчило про якісь факти чи події у справі, а пізніше стали долучати до розслідування і правосуддя.

Королівська курія, яка стала при Генрихові II постійно діючим судовим органом, з часом розділилася на суд королівської лави, який завідував карними справами і розглядом апеляцій, суд загальних позо-вів - розглядав справи загального характеру, суд казначейства. Йому були підсудні справи щодо податків і спадщини, при розгляді яких од-нією зі сторін виступав король. До системи суду королівської влади входили роз'їзні суди.

Генрих II намагався посилити вплив корони на церкву. В 1164 році він створив Кларендську асизу, якою обмежив церковну юрисдик-цію, але в подальшому під тиском папи і місцевого духовництва був змушений відмовитися від більшості своїх посягань.

Посилення судових, військових і фінансових прерогатив корони одразу породило адміністративне і фінансове свавілля королівських чиновників, боротьба з якими об'єднала феодалну знать (баронів) з лицарями, духовництвом та іншими вільними утримувачами землі (фригольдерами). Пік протистояння корони і підданих припав на пе-ріод правління Іоанна (Джона) Безземельного (1199-1216 роки). Кон-флікт короля з римським папою тільки прискорив підписання Великої Хартії вольностей 1215 року, складеної баронами. Хартія заборонила королю довільно визначати розмір рельєфу (платежу) за вступ моло-дого барона у спадщину, обмежила сфери королівської опіки над мало-літніми васалами, відновила деякі сеньйоральні права баронів у сфері судочинства. Непередбачувані грошові збори з баронів і лицарів могли здійснюватися тільки на випадок викуплення короля з полону, посвя-чення в лицарі первородного сина та заміжжя старшої доньки від першого шлюбу.

У Хартії містилися статті, які захищали інтереси церкви і духовни-цтва, лицарів, мешканців міст та вільного селянства. Суттєву роль віді-гравали статті, що стосувалися діяльності судово-адміністративного апарату і до певної міри гарантували недоторканність особи. Позбав-лення власності, вигнання з країни, оголошення поза законом могли відбуватися

тільки в суді рівних і на підставі закону.

Іоанн (Джон) Безземельний підписав Хартію, але після досягнення миру з папою римським відмовився її виконувати. Його наступники продовжили централізацію і концентрацію влади. Цьому певною мірою сприяла поява нових середніх і дрібних феодалів за рахунок розпаду великої власності баронів, вільного селянства; інтереси цих класів міг захищати тільки король. Але останній не тільки не залучав вільні стани до розв'язання важливих державних проблем, а й усіяко обмежував інтереси підданих. Скориставшись невдоволенням політикою Генріха III, барони змусили його підписати в 1258 році «Оксфордські провізії» і передати виконавчу владу раді з 15 баронів.

Олігархи не змогли визначити роль і місце лицарів в управлінні країною, що призвело до розколу в таборі заколотників і громадянської війни проти короля в 1263 році. Підсумком війни стало скликання у 1265 році першого в історії Англії станово-представницького органу - парламенту. До нього увійшли барони, лицарі, верхівка духовництва та заможні городяни. Після його розпущення життя увійшло в попереднє русло - постійне протиборство короля зі своїми підданими.

У 1295 році між королем та вільним населенням країни досягається згода щодо політичної і соціальної стабільності, яка вилася у скликання зразкового парламенту. Це стало початком формування станово-представницької монархії.

Першими членами парламенту були світські і духовні феодали, особисто запрошені королем, представники від 37 графств (по два лицарі) і по два представники від міст.

Усі стани засідали разом, але в середині XIV століття парламент розділився на дві палати - палату лордів (барони і вище духовництво) та палату общин (лицарі, дрібне духовництво і городяни). З часом за парламентом закріпилося право законодавчої ініціативи і затвердження спільно з королем законів. Парламент контролював діяльність вищих посадових осіб і в деяких випадках виступав вищою судовою інстанцією.

Статути 1340, 1362 та 1371 років, затверджені парламентом, говорили про те, що жоден прямий чи непрямий податок не може бути введений без згоди парламенту.

Перехід до станово-представницької монархії призвів до подальшого вдосконалення системи управління та судів.

Посада шерифа стала тимчасовою, його позбавили права розглядати судові суперечки королівської юрисдикції. На місцях як представники корони з'явилися коронери і констеблі, які наділялися і поліційними функціями. Поступкою корони місцевим феодалам стало створення мирових суддів з їхнього числа. Суди спочатку виконували поліційні і судові функції. Але статuti 1349, 1351 та 1427 років поклали на «охоронців миру» функції управління графствами, контроль над цінами на продукти харчування, встановлення розміру заробітної платні. Практично все те, що раніше виконував шериф, перейшло до компетенції мирових суддів.

Система вищих судів загального права фактично не змінилася. У період станово-представницької монархії діяв суд королівської лави (апеляційна і наглядова інстанції переважно за карними суперечками); суд загальних позовів - розгляд приватних земельних суперечок та суд казначейства (спеціалізувався на фінансових суперечках).

З часом із системи вищих королівських судів вилився суд лорда-канцлера, який вирішував питання «за справедливістю». З його появою пов'язують реформу судового процесу і становлення «права справедливості».

Роз'їзні суди до цього часу стали представляти на місцях усі центральні суди корони. При відвідуванні графств роз'їзні суди спочатку розглядали тільки земельні суперечки (суди асизів) і контролювали діяльність чиновників. Але вже у XVI столітті з'явилися виїзні суди з карних справ. В Англії дуже рано виник інститут присяжних засідателів. Велике, або обвинувачувальне журі, - 23 вільних жителів графства, а після 1293 року з числа заможних (40 шилінгів річного прибутку), які повідомляли судді особисті дані щодо відповідача. Обвинувачення 12 членів журі було достатньо для затвердження обвинувачувального акта або програти суперечки.

Мале журі (12 жителів графства) брало участь у судовому засіданні. Його члени знайомилися з обставинами справи, виносили одноставний вердикт щодо винності чи невинності обвинувачуваного.

Англійський абсолютизм. Наприкінці XVI століття практично все англійське селянство стало особисто вільним і розділилося на фри-гольдерів (вільних утримувачів) і копігольдерів (нащадків кріпаків, які несли натуральну і грошову повинність відносно феодалів).

На початку XVI століття сукновиробництво стає головною галуззю англійської промисловості, що зароджується, а вівчарство - більш прибутковим, ніж землеробство. Для розширення виробництва вовни дрібні дворяни (джентрі) активно культивували огорожування (на-сильницька конфіскація земель селян), економічні інтереси нового дворянства збігалися з інтересами буржуазії, яка займалася переробленням вовни.

Також економічні чинники, такі як розвиток загальнодержавного ринку, втягування Англії у міжнародні торговельні зв'язки, з одного боку, і загострення соціальних суперечностей, викликаних огорожуванням, поява маси безробітних (жебраків і волоцюг) - з другого, сприяли по-дальшій централізації влади і переходу Англії до абсолютизму.

На відміну від континентальної Європи абсолютизм в Англії вважався незавершеним через відсутність у країні королівської вертикалі у владі і збереження місцевого самоврядування; у короля не було постійної армії, і він був змушений ділити владу з парламентом, хоча у взаємостосунках корони і парламенту простежується верховенство корони. В 1539 році сам парламент видав статут, яким урівняв укази короля і закон парламенту. Ці укази приймалися королем спільно з Таємною радою (сформувалася в умовах абсолютизму), до складу якої входили практично всі посадові особи. Рада стала найвищим органом виконавчої влади, яка була незаперечною прерогативою короля.

У період абсолютизму відбувається і підпорядкування англійської церкви монарху. З 1529 по 1536 рік парламент країни ухвалив низку законів, і церква стала частиною держави. Церква Англії вийшла підпорядкування римському папі. Король проголошувався главою церкви, він призначав церковнослужителів, і законодавчо було визначено зміст віровчення нової англіканської церкви.

Вищим церковним органом стала Висока комісія, до складу якої входили і члени Таємної ради. Компетенція цієї комісії в духовній і світській сферах була досить розлогою

(боротьба з супротивниками англiканської церкви, католиками i протестантами, недопущення ере-сі, зміщення пасторів, боротьба з волоцюгами, цензура та ін.).

При абсолютизмі новою адміністративною одиницею став само-управний приход, всі церковні i світські проблеми якого розв'язувалися на загальних зборах. У свою чергу діяльність приходу контролювала-ся мировими суддями, контроль над життям графств здійснював лорд- лейтенант, який призначався безпосередньо королем.

Для більш ефективної боротьби з супротивниками абсолютизму при Тюдорах у складі Таємної ради було створено надзвичайний судо-вий орган - Зіркову палату.

Становлення абсолютизму сприяло розширенню колоніальних володінь Англії. При Тюдорах було утворено першу колонію Північної Америки - Вірджинію, а на початку XVI століття з' явилася перша компанія щодо експлуатації захоплених територій - Ост-Індійська.

---

§ 4. Англосаксонська система права

Система права, що сформувалася в Англії (англосаксонська), від-різняється від романо-германського права (Німеччина, Франція та ін.) відсутністю кодифікації. Тут суди при ухваленні рішення керуються не кодексами, а вже ухваленими раніше судовими рішеннями з аналогічних справ - прецедентами. Таке право називається прецедентним правом. Феодальне право Англії формувалося під впливом таких чинників:

- 1) острівне становище держави, що послаблювало вплив римсько-го права;

- 2) нормандське завоювання XI століття, у перебігу якого утверди-лася сильна королівська влада і вища юрисдикція короля відносно своїх підданих;
- 3) збереження наступності в англійському праві від англосаксон-ських звичаїв до загального права.

Історично першими джерелами англійського права були місцеві правові звичаї, засновані на системі кругової підтримки. Ними керува-лися місцеві общинні суди. Включно до XIV століття звичаї були пріо-ритетними джерелами права, і в королівських судах обвинувачувані могли на них посылатися. Звичаєве право було покладено в основу перших правових збірників англосаксонських королів VI-XI століть - «Правди Етельберта», «Правди Альфреда», «Законів Кнута». Для них характерні система штрафів (у тому числі за вбивство), вплив христи-янства на правові норми, виділення злочинів проти короля і церкви.

У XII столітті утворюється система загальнодержавних королівських судів, формується загальне право для всієї держави. В його основі - уявлення про вищу юрисдикцію короля стосовно своїх підданих. Роз'їзні королівські суди (асизи) розглядали позови вільного населення у «позо-вах корони», тобто ті, які становили інтерес з точки зору казни (феодаль-ні права монарха, порушення королівського миру, зловживання посадо-вих осіб). Королівські суди разом з шерифами проводили розслідування. Потім Велике (обвинувачувальне) журі з 23 присяжних засідателів ви-носило обвинувачення проти конкретної особи. Королівський суд за участю Малого журі з двох присяжних засідателів розглядав справу по суті і виносив вирок. З Королівської ради виділилися три найвищі суди загального права - Суд казначейства (фінансові суперечки), Суд загаль-них позовів (цивільні справи), Суд королівської лави (апеляційна і на-глядова інстанції для нижчих судів).

Основним джерелом загального права стають судові прецеденти - рішення судів з конкретної справи, яким надавалася обов'язкова сила, і в подальшому вони застосовувалися в аналогічних справах. Доктри-на судового прецеденту надавала йому обов'язковості, тобто пов'язувала діяльність судів попередніми судовими рішеннями. Обов'язковими для всіх судів визнавалися рішення Палати лордів - найвищого суду коро-лівства. Рішення вищих судів є обов'язковими для нижчих і від імені корони рекомендуються для наступної юстиції. Судові протоколи опри-люднювалися у «Сувоях позовів».

Загальне право розвивалося також за допомогою наказів королівської канцелярії. Вони видавалися з приводу кожної конкретної справи і містили заяву потерпілої сторони, вимоги до кривдника відповісти на скаргу і вказівку шерифу усунути порушення права. З XIII століття стали видаватися реєстри наказів - своєрідні довідники. Накопичення королівських наказів і судової практики призвело до появи ще одного джерела англійського прецедентного права - трактатів англійських правників. Вони містили коментарі до судової практики, систематизований виклад норм загального права. З часом в англійських судах склалася практика посилання на твори видатних правників для підкріплення аргументації.

Особливістю англійського права було те, що рано склалося королівське законодавство - статутне право. У той же час законодавство мало характер другорядного відносно судового прецеденту джерела права. Королівські асизи, хартії, статuti визначали основні принципи, форму та зміст загального права.

Поряд із загальним правом Англії формується також «право справедливості». Воно складається у Середні віки як форма здійснення королівської «милості», королівського правосуддя. Причини його появи пов'язані з формалізмом, негнучкістю, повільністю і дороговизною загального права, яке не допускало свободи дій. З розвитком цивільного права стали з'являтися нові категорії справ, які не користувалися судовим захистом у судах загального права. Засоби захисту в загальному праві не оскаржувалися: досить було позивачеві знайти наказ, який відповідав його справі, і він одержував право на судовий захист. Відсутність же належної форми позову, недодержання формальних процедур могли позбавити постраждалого засобів правового захисту навіть усупереч вимогам справедливості, тому кількість звернень до короля зростала.

У 1474 р. було створено Суд канцлера для вирішення справ «за справедливістю» і «за совістю». Він розглядав скарги на відмови в судовому захисті або на несправедливе видання наказу із загального права. Суд канцлера не був пов'язаний формальними процедурами і міг створювати нові правила та засоби захисту, виходячи з розуміння справедливості.

Основні принципи права справедливості:

1) справедливість означає рівність сторін;

- 2) не допускається посилаання на закон для досягнення несправедливої мети;
- 3) «право справедливості» доповнює загальне право, а не скасовує його (у XVII столітті королівським указом встановлювалося пріоритетне значення норм «права справедливості» над загальним правом);
- 4) у разі колізій прав захищаються ті права, які в часі виникли раніше.

Судам справедливості були підсудні справи у сферах зобов'язального права (загальне право не розглядало суперечки з приводу договорів між приватними особами), права власності (оренда, довірена власність, довічне володіння), договірного права (усні договори не підлягали судовому захисту в загальному праві).

Нові процесуальні форми «права справедливості» засновувалися на поданні петиції з викладом обставин справи. Відповідач мав скласти відповідь на твердження петиції під клятвою (початок писемного опитування сторін). У разі необхідності надавалися письмові свідчення свідків. Після аргументації сторін канцлер видавав наказ від власного імені. Він міг бути оскарженим у Палаті лордів. Канцлер мав права, які дозволяли йому примусити сторони до виконання своїх рішень (видати наказ щодо виклику відповідача до суду під загрозою штрафу). Суд канцлера міг у сумарному порядку (одноособово) покарати винних у корупції.

Англосаксонську систему права, крім Англії, було прийнято в англійських колоніях, потім - у країнах Британської Співдружності.